

Universiteit
Leiden
The Netherlands

"Het orakel van Rusland. Tolstoj, zijn volgelingen en de Nederlandse connectie"

Boele, O.F.

Citation

Boele, O. F. (2010). "Het orakel van Rusland. Tolstoj, zijn volgelingen en de Nederlandse connectie". *Tijdschrift Voor Slavische Literatuur*, 57, 47-55.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/16349>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/16349>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Otto Boele

Het orakel van Rusland. Tolstoj, zijn volgelingen en de Nederlandse connectie

In 1898 deden zich op Java ernstige ongeregeldheden voor. De resident van het eiland reageerde aanvankelijk laconiek en beperkte zich tot het vervangen van de corrupte *wedana*, het lokale districtshoofd. Deze maatregel bood echter geen soelaas en de onvrede onder de bevolking nam alleen maar toe. Hierop stuurde gouverneur-generaal Carel van der Wijck – zeg maar de onderkoning van Nederlands-Indië – een strafexpeditie naar het opstandige gebied met aan het hoofd daarvan een zekere Andries Engelenberg, een jonge ambtenaar die als een man van de harde lijn gold en daarom bij uitstek geschikt leek om dit klusje te klaren.

Wat de hoogste bestuurders van Nederlands-Indië niet wisten, was dat deze Engelenberg was gaan twifelen aan de nonsensie aanpak waarvoor hij zo werd gewaardeerd. Na lezing van Lev Tolstoj's brochure *Het koninkrijk van God is in U* had hij ernstige twijfels gekregen over de staatsdienst en de morele toelaatbaarheid van geweld. Engelenberg aanvaardde de opdracht wel, maar ging anders te werk dan gebruikelijk; hij nodigde de rebellerende dorpsoudsten uit voor een goed gesprek. Deze reageerden met een smalende tegenuitnodiging: als Engelenberg iets te bespreken had, dan kwam hij maar naar hen toe, maar wel 'alleen, ongewapend en midden in de nacht'. Tot ieders verbazing nam Engelenberg de uitnodiging aan en '... inderdaad, midden in het tropische woud, trof een groep van gewapende inlanders een man aan zonder gevolg, zonder bewaking en zonder wapens. Het was de commandant van het strafbataljon die slechts gewapend was met

een boek van Tolstoj. De aanblik van een ongewapende man die vol vertrouwen voor hen was verschenen, terwijl hij toch de beschikking had over een aanzienlijke legermacht, maakte grote indruk op de rebellen. Het ijs van de vijandschap was gebroken, het vertrouwen was compleet, men begon meteen met onderhandelen en na enkele dagen was de opstand voorbij.¹

Een sterk verhaal? Misschien, maar een kern van waarheid zit er zeker in. Vaststaat in ieder geval dat Engelenberg kort na deze geschiedenis terugkeerde naar Europa en in Genève kennismaakt met Tolstoj's eerste biograaf, Pavel Birjoekov, die hem een introductie bezorgde. Engelenberg zou Tolstoj in 1900 ook daadwerkelijk een paar keer te spreken krijgen en daarbij een gunstige indruk achterlaten. Volgens Tolstoj was Engelenberg 'een zeer zachtvaardig, naïef, goed opgeleid en ontwikkeld mens'.²

Maar zelfs als dit verhaal enigszins is aangedikt, dan nog is het de moeite waard als bewijs voor de enorme kracht die aan Tolstoj's ideeën werd toegeschreven. Aleksander Chirjakov's artikel is slechts één van de ten minste drie bronnen waarin het verhaal van Engelenberg's miraculeuze vredesmissie zonder één voorbehoud wordt verteld. Voor Chir-

¹ A.M. Chirjakov, 'Iz vospominanij o L.N. Tolstom,' *Sbornik vospominanij o L.N. Tolstom* (Moskou, 1911), p. 76.

² Brief van Tolstoj aan E. I. Popov, 5 december 1900. In L.N. Tolstoj, *Polnoe sobranie sotsjinenij (PSS)*, vol. 72 (Moskou – Leningrad, 1933), p. 507.

jakov stond vast dat Engelenberg inderdaad het licht had gezien na lezing van Tolstojs religieuze geschriften. Het is deze status als moreel baken en geestelijk leidsman die in dit artikel zal worden belicht. Daarbij zal ik meer in het bijzonder ingaan op de casus van ‘onze eigen’ Johan van der Veer, Nederlands eerste dienstweigeraar die enige tijd fanatiek Tolstojaan was en die zelfs met de schrijver heeft gecorrespondeerd. Daaraan voorafgaand geef ik een kort overzicht van de ideeën die Tolstoj in de jaren zeventig en tachtig ontwikkelde.

CHRISTEN-ANARCHISME

Het is niet ongebruikelijk om Tolstojs carrière in tweeën te delen en een onderscheid te maken tussen een vroege (1852-1878) en een late periode (1879-1910). Gedurende die eerste periode schrijft Tolstoj zijn grote romans *Oorlog en vrede* en *Anna Karenina*, en manifesteert hij zich dus vooral als schrijver; na 1878 keert hij zich van de literatuur af en probeert hij via traktaten, opiniërende stukken en alleen sporadisch via fictie een nieuwe levensvisie voor het voetlicht te brengen. De basis voor die nieuwe levensvisie vond Tolstoj in het evangelie, maar daar ging een lange worsteling aan vooraf die hem uiteindelijk de traditionele opvattingen van de orthodoxe kerk deed verwerpen. Wat stelde Tolstoj voor de officiële leer in de plaats en welke consequenties had dit voor zijn leefwijze?

Ja, er is een God, stelt Tolstoj rond 1879 vast, maar niemand heeft Hem ooit gezien en we kunnen Hem niet kennen: ‘God is het oneindige, geestelijke begin van het leven.’³ Hij is dus niet een uitwendige, vleeselijke god, maar een geest die *in* ons is, en door deze geest tot de grondslag van ons leven te maken, krijgen wij het ware oneindige leven. Deze overtuiging (die we ook al bij de quakers vinden) heeft verstrekkende gevolgen voor de

praktische geloofsbeleving. Als we God als het ware met ons meedragen, komt daarmee elke noodzaak tot uiterlijke godsverering te vervallen. Ook is er geen behoefte meer aan priesters en bisschoppen die tussen God en de gewone stervelingen zeggen te bemiddelen en ons menen te kunnen vertellen hoe de Heilige Schrift precies moet worden geïnterpreteerd. Tolstoj had altijd al een sterke afkeer van pompeuze godsdienstige rituelen, zoals onder meer blijkt uit de sterfscène van de oude graaf Bezoechov in *Oorlog en vrede* waar het toedienen van de laatste sacramenten als iets volkomen onbegrijpelijks wordt voorgesteld, maar na 1878 lijkt Tolstoj de absurditeit van al dat uiterlijke vertoon ook ‘theoretisch’ te hebben vastgesteld.

Een niet minder omstreden punt in Tolstojs geloofsovertuiging is zijn ontkenning van het koninkrijk van God als een soort paradijselijke toestand die ooit zal intreden. In het Nieuwe Testament spreekt Jezus herhaaldelijk over het koninkrijk van God, en soms lijkt hij inderdaad vooruit te wijzen naar een toekomstige werkelijkheid, een gelukzalige toestand van totale vrede en liefde die nog in het verschiet ligt; dan weer lijkt dat koninkrijk zich in het hier en nu te kunnen manifesteren: ‘De komst van het koninkrijk van God laat zich niet aanwijzen, en men kan niet zeggen: “Kijk, hier is het!” of: “Daar is het!” Maar weet wel: het koninkrijk van God ligt binnen uw bereik’ (Lucas 17:20-21). Het is een kwestie waar theologen en schriftgeleerden hun hoofd vaak over gebroken hebben: is het koninkrijk van God een toekomstvisioen of een soort ideaal in het heden? Tolstoj kiest duidelijk voor de laatste optie: door Gods wil uit te voeren realiseren we Zijn koninkrijk in het hier en nu. De door veel gelovigen gedeelde en ook door de kerk uitgedragen overtuiging dat dat koninkrijk in de verre toekomst ligt – en ons staat te wachten als *beloning* voor een deugdzaam leven hier op aarde – beschouwde Tolstoj als een grove vorm van bijgeloof.

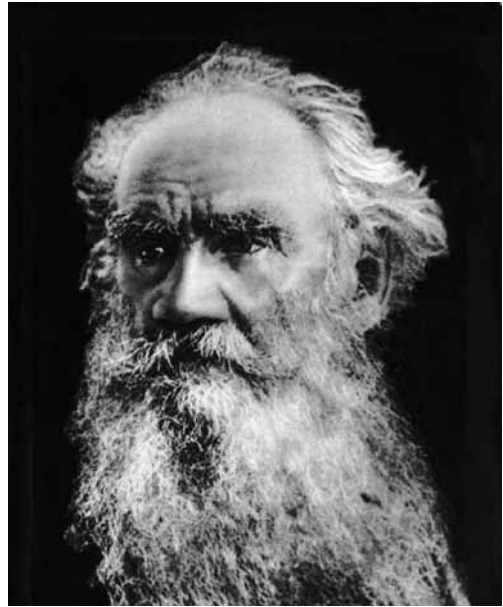
Het laatste punt is tegelijkertijd ook het meest confronterende. In zijn zoektocht naar het ware geloof ontpopte Tolstoj zich als een echte fundamentalist. Hij was ervan overtuigd dat hij tot de essentie van het christelijk geloof was teruggekeerd en hij schroomde niet zijn

³ Dit is Tolstojs duiding van de tweede regel van het Onzevader: ‘[Onze vader] die in de hemelen zijt.’ Lev Tolstoj, *Mijn kleine evangelie. Korte uiteenzetting van de boeken der vier evangelisten*. Vertaling Arthur Langeveld (Utrecht, 2002), p. 16.

bevindingen als de enige juiste interpretatie van het Nieuwe Testament te presenteren. In 1883 schreef hij *Mijn Evangelie*, een ‘gestrip-te’ versie van het Nieuwe Testament, waarin alleen de leer van Jezus aan bod komt. De wonderen die Hij verricht zou hebben, Zijn wederopstanding en ook het laatste boek – de Openbaring van Johannes – ontbreken. Óf het deed niet ter zake, vond Tolstoj, óf het was klinkklare onzin.

Tolstoj ging dus bepaald niet zachtzinnig te werk. De ziel was niet onsterfelijk, Jezus was geen god, maar een mens, de Heilige drie-eenheid was een verzinsel. Het ene dogma na het andere werd verworpen. Maar wat bleef er dan nog over? Dat wordt onder meer duidelijk in een lange verhandeling met de veelzeggende titel *Waar geloof ik in?* gepubliceerd in 1884. Volgens Tolstoj wordt de diepste waarheid van Jezus’ leer uitgedrukt in de Bergrede, met name in het zogenaamde tweede gebod: ‘Hebt uw naaste lief als uzelf’.⁴ Tolstoj erkent dat er altijd veel debat is geweest over de vraag hoe deze regel nu precies moet worden uitgelegd, maar voor hem staat vast – en hier laat hij zich wederom van zijn fundamentalistische kant zien – dat deze woorden in absolute zin dienen te worden opgevat. Met ‘uw naaste’ bedoelde Jezus ‘iedereen’. In plaats van onze liefde voor vrienden en familie te reserveren, moeten we ernaar streven ieder mens lief te hebben, zelfs onze vijanden. Jezus zegt immers: ‘Heb je vijanden lief, wees goed voor wie jullie haten.’ (Lucas 6: 27).

Volgens Tolstoj zouden we moeten proberen deze geboden volledig en compromisloos in praktijk te brengen. De kerk onderschrijft de strekking van Jezus’ woorden natuurlijk ook, maar ze beschouwt ze toch vooral als een moreel richtsnoer, een ideaal dat weliswaar moet worden nagestreefd, maar nooit kan worden gerealiseerd. Daarvoor zou de mens te zwak zijn. Volgens Tolstoj is dat laatste nu juist complete onzin. De mens is niet van na-

ture te zwak, maar de kerk heeft de mens zwak *gehouden* door Jezus’ woorden niet letterlijk te nemen en dus tegen Zijn ware bedoelingen in te gaan.

Daarmee was Tolstojs kritiek op de kerk overigens nog niet uitgeput. Behalve dat de kerk Jezus’ geboden verkeerd interpreteerde, zette ze ook nog aan tot onverdraagzaamheid door geweld te sanctioneren en, net als de staat, het principe van vergelding boven het christelijke beginsel van vergeving te plaatsen: ‘Als iemand je op de wang slaat, bied hem dan ook de andere wang aan,’ leert Jezus ons, maar de kerk en de staat hielden vast aan het voor-Christelijke principe van ‘oog om oog, tand om tand’.

Tolstojs nieuwe levensfilosofie werd al snel bekend onder de term ‘christen-anarchisme’, omdat ze geen enkel gezag erkende, behalve dat van het eigen – door Jezus geïnspireerde – geweten. De afkeer van hiërarchische machtsverhoudingen en geweld, en het gebod van ‘totale’ naastenliefde brachten Tolstoj en zijn volgelingen ertoe de samenleving in haar bestaande vorm af te wijzen. Staatsdienst en zeker militaire dienst waren uit den boze, maar ook zinnelijk genot, dat de moderne maatschappij in steeds verfijndere en decadente vormen aanbood, was per

⁴ Matteüs 5: 38-39: ‘Jullie hebben gehoord dat gezegd werd: “Een oog voor een oog en een tand voor een tand.” En ik zeg jullie je niet te verzetten tegen wie kwaad doet, maar wie je op de rechterwang slaat, ook de linkerwang toe te keren.’

definitie verdacht. Tabak, alcohol, seks – het was niets dan bedwelming, die de menselijke waardigheid aantastte en het ‘ware, christelijke’ leven in de weg stond. Dat laatste was alleen mogelijk als je ook afstand deed van je persoonlijke bezit en ook daar was Tolstoj toe bereid, zij het dat het voor hem geen verstrekkende gevolgen had. Hij kon gewoon blijven wonen op het landgoed Jasnaja Poljana, waar hij was geboren en het grootste deel van zijn leven had doorbracht, omdat hij het had weggeschonken aan zijn eigen vrouw, Sofja Andrejevna.

INVLOED EN NAVOLGING

Waarom spraken Tolstoj's ideeën nu zo tot de verbeelding en wie waren er voor ontvankelijk? Die laatste vraag is misschien het makkelijkste te beantwoorden. Tolstoj's opvattingen leken vooral een uitweg te bieden voor ontwikkelde stadsbewoners die het oprukken van de moderne beschaving met een mengeling van angst en wantrouwen zagen gebeuren. Het waren mensen die sceptisch tegenover de moderne tijd stonden, maar zich ook niet meer in de traditionele hiërarchische structuren van staat en kerk konden vinden. Ze beschouwden de huidige maatschappij als corrupt en onrechtvaardig, maar ze verwachtten ook geen heil van het anti-religieuze marxisme. Uiteraard konden deze zoekende geesten ook bij een aantal andere ‘ismen’ en geestelijke richtingen terecht die rond het *fin de siècle* aan populariteit wonnen, zoals het spiritisme, het populisme en het nietzscheanisme, maar Tolstoj met zijn christen-anarchisme was zonder meer óók een reële optie.

Wat het christen-anarchisme nu bij uitstek zo aantrekkelijk maakte, was het democratische gehalte ervan en zijn quasi eenvoudige doelstellingen. Het doel – de realisering van het koninkrijk van God – was nobel en concreet, en om dat te bereiken was geen ingewikkelde kennis of expertise vereist. De ‘simpele’ voor iedereen toegankelijke waarheid van Jezus’ leer was voldoende. Het was een absolute win-win situatie: als tolstojaan bevrijdde je jezelf van de leugens en valse conventies van de moderne maatschappij en je

droeg ook nog bij aan de verwerkelijking van Gods wil. Dat je dat moest zien te realiseren via een ijzeren, zelf-opgelegde discipline, was zwaar, maar in zekere zin wel zo overzichtelijk: je had het proces van morele rijping immers zelf in de hand.

Maar je kon natuurlijk ook collectief bij jezelf beginnen, bijvoorbeeld door een kolonie te stichten waar je de beginselen van het christen-anarchisme en het geloof in de broederschap der mensheid direct in praktijk bracht. Rusland kende een aantal van dat soort koloniën, waaronder Teljatynki dat gevestigd was op een ander landgoed van Tolstoj, niet ver van Jasnaja Poljana. Het was een van de belangrijkste bastions van het tolstojisme waar Vladimir Tsjertkov, Tolstoj's voornaamste vertrouweling en spin doctor, de scepter zwaaide. Maar Rusland kende meer van dit soort gemeenschappen waarvan sommige pas in de jaren twintig en zelfs dertig van de twintigste eeuw werden opgedoekt.

Een van de bekendste christen-anarchistische gemeenschappen buiten Rusland was gevestigd in Purleigh, even buiten Londen. Het experiment ging in 1896 van start en kende een veelbelovend begin, maar verzandde toch al snel in chaos en kinnesinne. Steeds was de vraag: hoe ver moet men Tolstoj's dogma's van geweld- en bezitloosheid doorvoeren: mocht je zelfs geen vlieg doodslaan? Hoe zat het met wormen in de sla? Bezit en dus ook geld waren eigenlijk taboe, maar mocht het wel worden aangewend voor de aanschaf van landbouwwerktuigen? Ook Nederland kende vanaf 1900 een christen-anarchistische kolonie, de Internationale Broederschap in Blaricum waar men onder leiding van een aantal vrijzinnige predikanten het koninkrijk van God probeerde te realiseren. Maar net als in Engeland bleek de praktijk weerbarstiger dan gedacht. Hoe consequent moest Tolstoj's devies van geweldloosheid en deugdzaam armoede worden doorgevoerd? De beginselvastheid van de kolonisten werd pas echt op de proef gesteld tijdens de spoorwegstaking van 1903 toen omwonenden boeren de tolstojanen van sympathie met het ‘rode gespuis’ verdachten en de brand in het gemeenschapshuis staken. Hierop bepleitten sommige tolstojanen de aanschaf van revolvers, terwijl andere aan het principe

van geweldloosheid wilden vasthouden.⁵ De Nederlandse tolstojanen gaven ook een eigen christen-anarchistisch blad uit, *Vrede*, waarvan de grote inspirator in Rusland trouw elke twee weken een exemplaar ontving en dat hij enige tijd met behulp van een woordenboek ook daadwerkelijk probeerde te lezen.

JOHAN VAN DER VEER:
PACIFIST EN TOLSTOJAAN

Aan toegewijde tolstojanen bestond rond 1900 dus geen gebrek en in dat opzicht was Nederlands eerste dienstweigeraar, Johan van der Veer, bepaald geen unieke verschijning. Maar wat zijn geschiedenis zo interessant maakt is het feit dat hij met Tolstoj correspondeerde en dat deze correspondentie heel gedetailleerd laat zien hoe iemand binnen vier jaar tijd van afstandelijke waardering opschuift naar bijna hysterische bewondering – om ten slotte weer genadeloos met het tolstojisme af te rekenen. Daarbij is het bijna beangstigend om te zien hoe deze Van der Veer de retoriek en het taalgebruik van Tolstoj overneemt, en hoe beledigend, om niet te zeggen drammerig, hij uit de hoek kan komen, net als Tolstoj zelf. Uiteindelijk zou hij genezen van het ‘Tolstoyaansch ascetisme’ (een ‘ziekte’ in Van der Veers eigen woorden) en ideeën ontwikkelen die met het christen-anarchisme weinig meer gemeen hadden.

Johan van der Veer werd in 1869 in Friesland geboren in een armlastig gezin. Zijn vader was alcoholist en nam zijn zoon al op jonge leeftijd mee naar de kroeg. Omdat de familie bovendien regelmatig verhuisde, kwam er van leren weinig terecht. Van der Veer zou zelfs de lagere school niet afmaken, maar hij werd later toch opgeleid tot drukker, een beroep dat hem bij zijn groeiende sympathie voor het socialisme en later het christen-anarchisme goed van pas zou komen. Aan

het begin van de jaren negentig was Van der Veer betrokken bij verschillende stakingen en demonstraties in België en Zuid-Nederland, waardoor hij bij de politie de reputatie van een onverbetelike lastpak verwierf. De bom barstte in 1896 toen hij werd opgeroepen voor de schuttersdienst in Middelburg, waar hij op dat moment woonde. Van der Veer weigerde zich bij de kazerne te melden en zette zijn besluit in een lange brief aan de regimentscommandant uiteen: zijn geweten stond hem niet toe andere mensen te doden of de bestaande orde te verdedigen. Het was daarom uitgesloten dat hij ooit in het leger zou dienen.

Sinds de invoering van de dienstplicht onder Napoleon had Nederland enkele gevallen van dienstweigering gekend waarbij steeds vrijstelling was verleend op grond van godsdienstige bezwaren. Van der Veer had echter duidelijk gesteld dat hij geen christen was en dus kon hij zich, volgens de autoriteiten, niet op zijn geweten beroepen. Nadat hij in voorlopige hechtenis was genomen en zijn weigering in de pers werd gepubliceerd, ontwikkelde de zaak-Van der Veer zich tot een aangelegenheid van nationale en zelf internationale proporties. Frederic van Duyl, een Amsterdamse journalist en een groot bewonderaar van Tolstoj, vertaalde Van der Veers brief naar het Frans en stuurde hem naar Jasnaja Poljana.

Tolstoj reageerde opgetogen en schreef Van der Veer een enthousiaste brief waarin hij hem om toestemming vroeg diens protestbrief aan de commandant te mogen publiceren. Hij wachtte het antwoord echter niet af, ging direct aan het werk en nam de brief in zijn geheel over in zijn eigen pacifistische artikel ‘Het einde nadert’ dat nog datzelfde jaar in het Frans, Duits en Engels verscheen. De oorspronkelijke Russische tekst werd het jaar daarop gepubliceerd door Vladimir Tsjertkov in Londen.

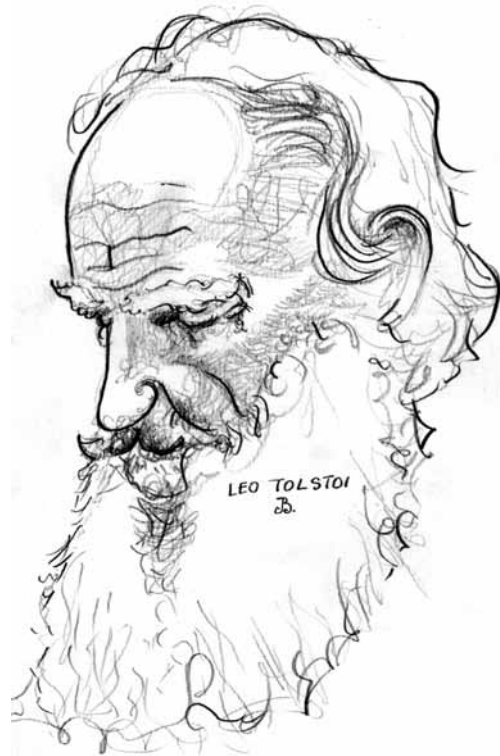
De strekking van Tolstojs artikel is tamelijk eenvoudig. Hij signaleert wereldwijd een groeiende weerstand tegen de dienstplicht en het militaire bedrijf (van deze hoopgevende tendens vormt Van der Veer slechts een voorbeeld) en hij verbindt daaraan de conclusie dat het ‘einde nabij is’. Steeds meer mensen zullen in verzet komen en weigeren in het leger te dienen. Opvallend is dat Tolstoj Van der

⁵ De receptie van Tolstojs ideeën en werk in Nederland, en de geschiedenis van de Internationale Broederschap in Blaricum worden uitgebreid beschreven in Rudolf Jans' proefschrift *Tolstoj in Nederland* (Bussum, 1952).

Veers verklaring verwerpt als zou hij niet uit christelijke principes hebben gehandeld, maar ‘alleen van zijn eigen geweten’ zijn uitgegaan. Dat is een onjuiste voorstelling van zaken, legt Tolstoj ook in een persoonlijke brief aan Van der Veer uit:

Vous dites dans votre lettre que vous n’êtes pas chrétien, mais vous ne pouvez pas ne pas l’être, parce que votre action ne pouvait avoir d’autre source que l’esprit chrétien, qui consiste à poser comme but de son existence non pas le bien de sa personnalité, mais la vérité en le bien-être général, autrement dit l’accomplissement de la volonté de Dieu et l’établissement de son royaume sur la terre.⁶

Van der Veer sputtert eerst nog tegen, maar naarmate hij meer geschriften van Tolstoj gaat lezen (door Frederic van Duyl in de gevangenis bezorgd), vat bij hem de overtuiging post dat hij inderdaad in een zuiver christelijke geest moet hebben gehandeld. Onder invloed van Tolstoj, van wie hij voor zijn dienstweigering wel had gehoord, maar nooit iets had gelezen, ontwikkelt Van der Veer zich in iets meer dan een jaar tijd tot een toegewijde christen-anarchist die het nieuwe evangelie met vuur uitdraagt. Dat kon hij ook doen omdat de autoriteiten niet goed wisten wat ze met het geval Van der Veer aanmoesten en hem na een aantal weken weer vrij lieten. Om die onstuitbare zendingsdrang te illustreren, volgen hier twee citaten uit Van der Veers correspondentie met Tolstoj, beide uit 1898, het jaar waarin zijn obsessie met het christen-anachisme een hoogtepunt bereikt. In het eerste citaat gaat het weer om dat beruchte gebod ‘heb uw naaste lief’ en om de vraag hoe die regel precies moet worden opgevat. Van der Veer beschrijft dat hij daar een woordenwisseling met zijn echtgenote over heeft gehad: zij verwerpt de absolute interpretatie als zouden we *iedereen* moeten liefhebben; Van der Veer zit meer op de fundamentalistische lijn van

Tolstoj en houdt vol dat onze liefde de hele mensheid moet gelden.

Ich begrieffe dass man das sagt [dat wil zeggen dat je niet van letterlijk *iedereen* kunt houden] aber vor mir is der Christelijke Lehre so klar: man muss ins Lieben keine Unterscheid machen zwischen ‘eigene’ und ‘fremde’ Leute. Es gibt vor Christenen keine solche: ‘Eigene’ und ‘Fremde’ leute. *Alle sind eigene*, und keine ist uns fremd. Es ist nicht Christeluk, der eigene Frau mehr wie andere leuten zu lieben – in hohere Sinne des Wortes. (cursivering Van der Veer)⁷

Hier toont Van der Veer zich dus een voorbeeldige leerling, iemand die net als Tolstoj

⁶ Tolstoj aan Van der Veer, 4 september 1896, PSS, vol. 69 (Moskou – Leningrad, 1954), p. 125.

⁷ Van der Veer aan Tolstoj (7 februari 1898), Archief Tolstoj museum, Moskou (ATMM), f.1, op. 3.

zelf elke nuance van dat gebod 'heb uw naaste lief' verwerpt. Een halfjaar later heeft Van der Veer het licht helemaal gezien: hij verkondigt met een aan bezetenheid grenzende hartstocht de christelijke boodschap aan ieder die haar maar horen wil. Dat doet hij onder andere door spreekbeurten te geven, maar ook door de wat kortere geschriften van Tolstoj en andere tolstojanen vanuit het Duits naar het Nederlands te vertalen, deze van een inleiding te voorzien en ze vervolgens ook zelf te publiceren. Van der Veer spreidt een koortsachtige dadendrang ten toon en als hij daarover aan Tolstoj schrijft, klinkt dat zo:

Ich gehe durch dem Lande zu prediken die Christliche Wahrheit. Es ist mich ein Bedürfnisse, eine moralische Bedürfnisse geworden. Ich muss und will es aussprechen (...) dass wir alle Unglücklich sind, ob wir Reich oder Arm sind, weil wir, an statt einander wie Brüder zu lieben, einander Hasses; dass nichts uns es wahrhaftige Lebensglück geben kan, noch die Bestudierung der Wissenschaften, noch die Philantropie, noch das luxuriöse Leben, dann es dienen von eenander in Geiste der Liebe, und darf man, um das zu verstehen, nicht Latynisch, Griechisch oder Sanskriet bestudeeren braucht, aber blos das ohr gewillig hatt zu lehnen zu dasjenige, was der Vernunft und das Gewissen sagt!⁸

Opvallend is dat in deze laatste regels een soort sociaal antagonisme doorklinkt dat we niet snel bij Tolstoj zullen vinden. Ondanks het feit dat Van der Veer zich steeds meer met het christen-anarchisme ging identificeren, moeten we een belangrijk verschil tussen hem en Tolstoj niet over het hoofd zien: de aristocraat Tolstoj had weliswaar ook geen universitaire bul gehaald, maar aan zijn intellectuele capaciteiten en belezenheid hoefde niemand te twijfelen. Van der Veer was een autodidact die zich uit een zeer eenvoudig milieu had opgewerkt en die zich van zijn sociale wortels altijd pijnlijk

bewust moet zijn gebleven. Bovendien werd hij omgeven en gesteund door Nederlandse tolstojanen die beslist niet van de straat waren: mensen als de ingenieur Felix Ortt (een van de drijvende krachten achter het blad *Vrede* en de zogenaamde *Rein-leven* beweging), de dominees Baehler en Kylstra, en de bioloog en wetenschapper Jacob van Rees, allemaal figuren die in ons land een voortrekkersrol vervulden in de strijd tegen drankmisbruik en de vivisectie, en die ook betrokken waren bij de kolonie in Blaricum. Te midden van dit gezelschap was Van der Veer een vreemde eend in de bijt, iemand die ook qua temperament sterk verschilde van deze in het algemeen zeer zachtmoedige Tolstoj-bewonderaars.

Van der Veers schampere opmerkingen over de schijnkennis die intellectuele studie oplevert, krijgen een meer uitgesproken karakter in een brief van 11 december 1898. In navolging van Tolstoj noemt hij, behalve Jezus, ook Buddha en Lao-Tze als mogelijke inspiratiebronnen voor een waarachtig leven, maar hij contrasteert hen expliciet en in gunstige zin met de moderne academici, het intellectuele en wetenschappelijk establishment waarover weinig goeds valt op te merken:

Es ist mir deutlich, dass die wenige Leuten die vor ons Fuhrere sein konnten: Laoty (Lao-tze?), Jesus, Buddha u.a. keine 'gelehrte' Leuten wahren in gewonlichen Sinne wie unsere profesoren, Drs. und Mr. Ich glaube, dass die Weisheit die zum Leben nutzlich ist, und besser verstanden durch einfache Seelen mit reinen Vernunft, dann durch 'gestudeerde' Leuten.⁹

Natuurlijk vinden we deze scepsis tegenover wetenschap en studie ook bij Tolstoj. Ook hij spotte met de overspannen verwachtingen die sommige van zijn tijdgenoten van de wetenschap hadden. Al die moeizaam vergaarde kennis was niet noodzakelijk om de eenvoudige christelijke waarheid te doorgronden die voor iedereen toegankelijk was. Maar Van der Veer gaat verder door te stellen dat een *gebrek*

⁸ Van der Veer aan Tolstoj (12 augustus 1898), ATMM, f.1, op. 3.

⁹ Van der Veer aan Tolstoj, 11 december 1898 ATMM, f.1, op. 3.

aan ontwikkeling bijna een voorwaarde is om die Christelijke waarheid te kunnen begrijpen en dat juist mensen *zonder* noemenswaardige opleiding een voortrekkersrol daarin kunnen vervullen. In zijn voorwoord bij de Nederlandse vertaling van de brieven van Pjotr Olchovik (een Russische dienstweigeraar) stelt hij onomwonden: ‘Het is altijd een treffend feit geweest, dat groote dingen *het eerst* den eenvoudigen, den onontwikkelden zijn geopenbaard geworden.’ Verderop is hij nog uitgesprokener: ‘De eenvoudigste consequenties [van de christelijke leer], die meer gevoeld dan begrepen worden, *ontgaan hun* [geleerde mensen]. Deze blijven *voorbehouden* voor de eenvoudige lieden, die meer lezen in en leeren uit het boek des Levens, dan uit allerlei schriftuitleggingen enzovoort, enzovoort.’ (cursivering van Van der Veer)

Met deze anti-intellectualistische houding verloochende Van der Veer zichzelf als autodidact. Vóór zijn kennismaking met het christen-anarchisme had hij hartstochtelijk geprobeerd de lacunes in zijn algemene ontwikkeling te dichten, maar eenmaal geconfronteerd met Tolstojs argwanende houding tegenover wetenschap en studie, ontwikkelde hij de neiging om zijn intellectuele achterstand bijna als een deugd uit te leggen. Daarin onderscheidde hij zich in zijn eigen beleving positief van hooggeleerde geestverwanten als Ortt en Baehler met wie de verhoudingen al snel zouden bekoelen.

AFSCHIED VAN TOLSTOJ

Van der Veer was een ongeduldig en ongedurig man en zijn obsessie met het christen-anarchisme hield niet lang stand. In 1899 week hij uit naar Engeland (op de vlucht voor de Nederlandse autoriteiten die hem weer dreigden vast te zetten) waar hij zich in de tolstojaanse kolonie van Purleigh vestigde en Vladimir Tsjertkov leerde kennen (Tjsertkov was enige tijd persona non grata in Rusland). De samenwerking met Tsjertkov beviel Van der Veer maar matig. Het viel hem op dat hij om zijn praktische vaardigheden als drukker wel werd gewaardeerd, maar dat hij inhoudelijk te weinig serieus werd genomen. Daar

kwam nog bij dat de sfeer in de kolonie door ideologische meningsverschillen ernstig verziekt was. Van de in theorie beleden naastenliefde was in de praktijk weinig terug te zien, constateerde Van der Veer in een brief aan Tolstoj in september 1899:

The true reason for it [dat hij lange tijd niet heeft geschreven] is, that in the last time, me spiritual life is not at all in the best of spirit. Some time, I feel me spiritual dead nearly I cannot think and feel in the right way (...) I cannot tell you the reason for it, but please take it as a fact simple. (...) There is much in this movement what could not satisfy me anymore and what I feel as wrong. The ethical and moral sides may be good, but the brutal material struggle, which comes ever on the foreground, I cannot like them. Further, there is so less tolerantie in this movement, that if they could bring it to a revolt, I'm sure, they would kill each other, like they have done in 1789.⁹

Zoals uit dit citaat blijkt, stoorde Van der Veer zich niet alleen aan de onverdraagzaamheid om hem heen, maar ging hij regelrecht gebukt onder de povere levensstandaard in de kolonie waardoor al die mooie idealen dreigden te verbleken. Bijna dertig jaar voor Bertold Brecht wist Van der Veer uit eigen ervaring al: ‘Erst kommt das Fressen, dann die Moral.’ Vooralnog hield hij echter vast aan de ideeën van het christen-anarchisme. In december 1899 publiceerde hij nog een lyrische bespreking van Tolstojs laatste roman, *Opstanding*, in *Vrede*, waarin hij de schrijver nog maar eens uitbundig loofde om zijn niets-ontziende openhartigheid.¹⁰

Van der Veers laatste brief dateert van 20 februari 1900. Hij heeft dan al gebroken met Tsjertkov en financieel zit hij aan de grond.

⁹ Van der Veer aan Tolstoj, (?) September 1898, ATMM, f. 1, op. 3.

¹⁰ J.K. van der Veer, ‘Brieven uit Engeland. Tolstoy's nieuwe roman “Opstanding”,’ *Vrede. Orgaan der Christen-anarchisten*, 1 december 1899, no. 4, p. 30.

Tot zijn eigen schaamte vraagt hij Tolstoj hem twintig pond te sturen om de ergste nood te lenigen. Pogingen werk te vinden zijn op niets uitgelopen, legt hij uit. Door de Boerenoorlog in Zuid-Afrika is de stemming in Engeland fel anti-Nederlands. Twee maanden later lijkt Van der Veer definitief van zijn geloof gevallen. De gebeurtenissen in de kolonie van Purleigh hebben zijn overtuiging 'geducht geschokt' dat hij de maatschappij zou kunnen verbeteren 'met uitsluitend te prediken een moraal die toch door de werkelijkheid krachteloos wordt gemaakt en die te hoog schijnt, dat zelfs de besten er aan vasthouden kunnen, en het verdedigen van een standpunt, waarop de meesten zich toch niet staande houden kunnen.'¹¹

In 1901 zegt Van der Veer het christen-anarchisme openlijk vaarwel in een artikel dat niet in *Vrede*, maar in Herman Heijermans *Jonge gids* wordt gepubliceerd. Hoewel hij nog steeds, en zonder ironie, van 'mijn vriend' Tolstoj spreekt, is de algehele toon van het artikel sarcastisch. De idealen van het 'Tolstoyaansch ascetisme' zijn volstrekt onhaalbaar, benadrukt Van der Veer, die zich vooral ergert aan de armoedecultus van de beweging. De overtuiging dat elk bezit onrechtvaardig is en dat iemand die het goed heeft niet tegelijk goed kan zijn, leidt tot een perverse omdraaiing van oorzaak en gevolg, aldus Van der Veer. De zorg om het dagelijks levensonderhoud maakt de mens niet vrij, zoals Tolstoj beweert, maar houdt hem juist gevangen. Arbeiders weten dat als geen ander: 'Het is de armoede, het levenslang gebrek dat hun zedelijk en geestelijk omlaag houdt. Dat Tolstoyanen dit niet beseffen, komt omdat zij nóóit de werkelijke armoede gevoeld hebben. Zij 'spelen-armoedje', zoals Troelstra het eens uitdrukte.'¹²

Zoals deze regels al suggereren voelde Van der Veer zich uiteindelijk beter thuis bij de SDAP waar hij in 1900 ook lid van was geworden, maar zijn toekomst lag toch in Engeland. Afgezien van een bliksembezoek in 1902 of 1903 aan de redactie van *Vrede*, bedoeld om een grote som geld te innen die zijn voormalige geestverwanten hem schuldig zouden zijn,¹³ heeft Van der Veer zich nooit meer in Nederland laten zien. Na een moeilijke aanloopperiode vestigde hij zich definitief in Engeland waar hij correspondent werd voor onder meer *De Telegraaf*. Hoe zeer hij uiteindelijk van het pacifistische gedachtegoed van Tolstoj verwijderd raakte, blijkt wel uit het feit dat hij tijdens de Eerste Wereldoorlog als secretaris van de Foreigners Section of National Service propaganda maakte voor oorlogsdeelname. Na de oorlog werd hij voorzitter van de Foreign Press Association, de vereniging van buitenlandse journalisten in Londen. Hij stierf in 1928 als Engels staatsburger.

¹¹ 'Antwoord aan Felix,' *Vrede*, 15 april 1900, no. 13, p. 103.

¹² J.K. van der Veer, 'Tolstoyaansch Ascetisme,' *De jonge gids*, 1901, no. 3, p. 373.

¹³ Felix Ortt, 'Een stukje geschiedenis,' *Vrede*, 1 oktober 1904, no. 26, p. 202.